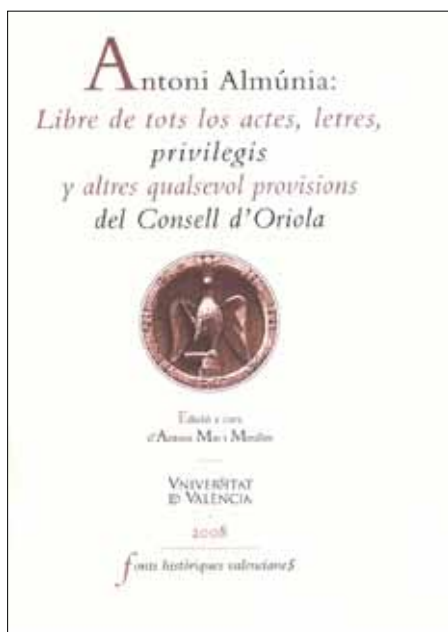

Antoni ALMÚNIA, *Libre de tots los actes, letres, privilegis y altres qualsevol provisions del Consell d'Oriola*, edició a cura d'Antoni Mas i Miralles, Universitat de València, col. «Fonts històriques valencianes», València, 2008, 513 p.

El segle XVII va conèixer a Oriola els esforços municipals per recopilar els furs i privilegis de la capital de la Governació. De manera semblant a València, que va arreplegar i va publicar els seus el 1515 per ordre del consell de la ciutat, Oriola va encarregar el 1600 al notari Antoni Almúnia una compilació semblant que va veure la llum el 1620 amb el títol de *Llibre de tots los actes, letres, privilegis y altres qualsevol provisions del Consell d'Oriola*. Antecessor seu, en uns pocs anys, va ser el *Llibre dels Capítols*, escrit per l'assessor d'Oriola Luis d'Ocaña i aparegut el 1613; dos anys després, el 1622, mossén Pere Bellot donava a la impremta els seus coneguts *Anales de Orihuela*.

Aquest *Llibre de tots los actes...* havia de servir, segons fa constar Antoni Mas, per a «en menys espay de un quart de ora» trobar tot allò que s'ha recopilat en l'arxiu del Consell oriolà, eina molt útil en l'època foral davant de les nombroses ocasions que el municipi havia d'argumentar la seua posició en els diferents conflictes amb ciutats de l'entorn, entitats i, fins i tot, la mateixa Corona. En aqueixes circumstàncies, la ràpida localització i la confirmació en l'arxiu dels privilegis seculars d'Oriola o de qualsevol documentació inherent al conflicte era de gran importància per als interessos de la ciutat i per als seus moviments diplomàtics, tal com recentment ha posat de manifest David Bernabé en el llibre *El municipio en la Corte de los Austrias. Síndicos y embajadas de la ciudad de Orihuela en el s. XVII*.

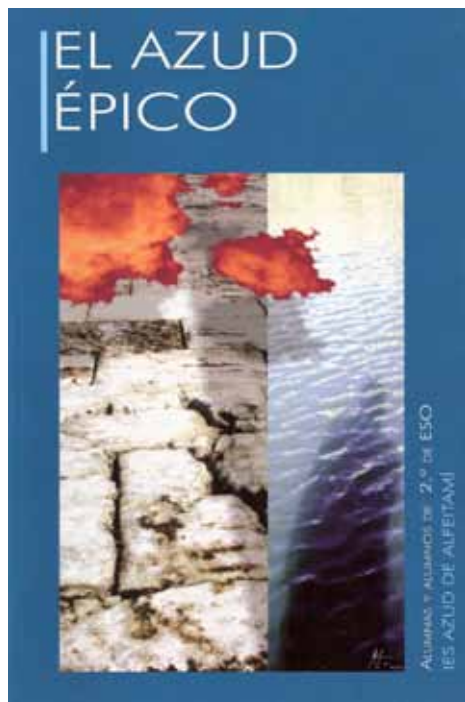
Així, des de 1265 fins a 1620, s'enumeren els privilegis oriolans i, a partir de la data de 1401, l'autor també incorpora al corpus de l'obra els diferents actes jurídics del Consell: acords, cartes, provisions, aveïnaments, etc., documentació que permet a l'estudiós i al lector que s'acoste a l'obra el coneixement de la història de la capital de la *Xixona enllà* durant l'època de màxima esplendor com a segona ciutat del Regne de València. Escrita en català, com a llengua natural d'Oriola fins al segle XVIII i exemple de la normalitat de l'ús d'aquesta llengua per a generacions d'oriolans que podien, segons la intenció d'Almúnia i com ja ha escrit Antoni Mas en un treball anterior, corroborar la seua ascendència noble, militar o cavalleresca, el *Llibre de tots los actes, letres, privilegis y altres qualsevol provisions del Consell d'Oriola* és un element de reafirmació identitària, a més d'un compendi de primer orde.

De la recopilació d'Almúnia, la Universitat de València va publicar l'any 2008 una edició, en la seua col·lecció «Fonts històriques valencianes», a cura del professor del departament de Filologia Catalana de la Universi-

tat d'Alacant Antoni Mas i Miralles. Es tracta d'una edició de gran nivell, tant per la seua cuidada presentació com per la saviesa de què fa gala el professor Mas en l'anàlisi de l'obra d'Almúnia i en el treball de transcripció. Cal fer constar, a més, que la seua aparició ompli un buit d'importància, fins i tot en l'àmbit afectiu, per a qualsevol oriolà: igual que el *Llibre dels Repartiments*, el *Llibre d'Almúnia* Roman fora d'Oriola, concretament a l'Arxiu Municipal de Múrcia, sota el curiós títol de *Noticiario Oriolense*. Convé felicitar-nos perquè Antoni Mas ens permet avui conèixer un llibre excepcional, quasi perdut en la memòria i en la pols d'un Arxiu Municipal, i més encara si caminem cap a una societat en què la memòria i conèixer qui som no interessa, si no és per a manipular, a l'estil tan bast al qual ens tenen habituats últimament en el nostre territori valencià des de posicions tan conservadores com desconeixedores del nostre passat.

Manuel CULIÁÑEZ

ALUMNES I PROFESSORS DE 2N D'ESO DE L'IES AZUD DE ALFEITAMÍ D'ALMORADÍ, *El azud épico*, Fundación para el desarrollo de la Sanidad, Cultura, Educación y Deporte de la Vega Baja, Almoradí, 2009, 93 p.

Desenvolupat per una sèrie d'universitats, entre d'altres per la d'Alacant, el Projecte Wadi va realitzar en el període 2006-2008 una anàlisi integrada dels aspectes ecològics, culturals i socioeconòmics determinants en el funcionament d'una sèrie de sistemes hídrics de la Mediterrània. Amb tot, es pretenia dissenyar diferents escenaris de futur, amb el fi de fer propostes concretes per a la seua millora.

L'entorn del parc natural del Fondo i, per tant, de bona part de les comarques que l'envolten (Baix Vinalopó i Baix Segura), ha centrat l'estudi de la Universitat d'Alacant, on fa tres anys es va formar un equip multidisciplinari dirigit pel professor Martín Cantarino, del

Departament de Ciències del Mar i Biologia Aplicada.¹

Wadi ha permés conèixer de primera mà les necessitats, les carències, els anhels i també les satisfaccions d'uns pobles del sud valencià immersos en uns processos trascendentals de canvi. El treball de camp en la zona ens va conduir, des de ben prompte, a una conclusió apressada, encara que no menys precisa. Des del començament de la nostra investigació, vam considerar que era necessària una major difusió i revalorització dels recursos patrimonials de la zona estudiada, condició indispensable per a garantir la pròpia supervivència i la sostenibilitat de l'espai. Davant de l'estat del riu Segura i de l'urbanisme rampant –entre altres greus problemes– que sacsegen la zona, investigar i donar a conèixer allò més propi d'aquests pobles ens va semblar, també, una bona manera de començar a treballar per a afavorir una nova cultura del territori. Per això celebrem –i sempre ho farem– l'aparició de llibres com *El azud épico*.

Aquest llibre és el resultat de la magnífica investigació realitzada pels alumnes de segon curs d'ESO de l'IES Assut d'Alfeitamí, d'Almoradí, dirigits pels professors del departament de geografia i història del centre. Aquest treball va rebre el primer premi en el concurs *Detectius de la Història*, organitzat per la Direcció General d'Arxius i Innovació Tecnològica (edició de 2007).

D'alguna manera, tot va començar quan, al març de 2007, alumnes i professors de l'esmentat institut visitaren l'Arxiu del Regne de València, on foren obsequiats amb el *Vecindario de Almoradí*, de 1646, document que –pensaren– podia suposar un al·licient per a dur a terme una investigació al voltant de la història de la seua localitat. I així va ocórrer, si bé és cert que les expectatives de guanyar el primer premi i poder viatjar a Roma tam-

bé van actuar com a potent revulsiu per als jòvens investigadors.

El tema d'estudi va ser triat pels mateixos alumnes, que es van decidir per l'assut d'Alfeitamí, important infraestructura de regadiu existent al mateix terme municipal de la població (al costat del de Benejússer) que, a més a més, dóna nom al seu centre d'ensenyament. Es van formar una sèrie de grups de treball i, sota la supervisió dels professors, els alumnes van explorar tant a internet com a biblioteques públiques, així com a jutjats i sindicats d'aigües, d'Almoradí i d'altres pobles veïns, com ara Dolors; però també van fer treball de camp i van eixir per l'horta a entrevistar els agricultors i a fer fotografies, recurrent, potser amb altres ulls, el paisatge del seu poble. Fins i tot, els alumnes anglesos van traduir al castellà els articles sobre regadius publicats en anglès.

Com es veu, es va organitzar una mena de pacífic exèrcit on la col·laboració, la curiositat i la motivació els ha fet conèixer un poc més el seu poble i la seua comarca, el Baix Segura, indissolublement unida amb el riu que ha anat conformant-la.

Amb profusió de gràfics, dibuixos i fotografies, el llibre s'estructura en quatre capítols, encara que els dos primers –breus– expliquen el naixement del projecte i fan una mena d'introducció al tema triat. Són, per tant, els apartats tres i quatre, que parlen del medi natural i de la història de l'assut d'Alfeitamí respectivament, els que mostren els importants resultats obtinguts de la tasca investigadora. Les pàgines finals del volum recullen una completa bibliografia i una sèrie d'annexos on s'extracta el *Vecindario de Almoradí* i s'introdueixen uns mapes de l'horta i una selecció d'arabismes en la terminologia de la comarca referida al regadiu.

A l'hora d'apropar-se a la història de l'assut, els autors van començar per l'enigmàtic topònim –com ells mateixos el qualifiquen– d'Alfeitamí, terme que per primera vegada

¹ Entre d'altres, vegeu: Carles MARTÍN CANTARINO, «Escenaris de futur per al Fondo i el seu entorn. Presentació del Projecte WADI», LA REL·LA, 19 (2006), p. 327-339.

apareix en el *Llibre del Repartiment d'Oriola*, el 1266. En aquesta data, doncs, *Alfeitamí* faria referència a una zona situada a l'esquerra del Segura amb bones terres de regadiu. Seguint les investigacions, entre d'altres, del professor Glick, els autors arriben a la conclusió que el terme *Alfeitamí* al·ludeix a un sistema de regadiu basat en una mena d'*hila*, sèquia o canal secundari d'un aqüeducte principal. Aquesta interpretació es reforça pels testimonis d'autors, com ara al-Udrí, el qual quan descriu el Baix Segura del segle XI parla de l'existència de canals de reg que, probablement, travessen l'àrea propera a l'actual assut, com potser la posteriorment anomenada sèquia Vella d'Almoradí. A partir d'aquesta infraestructura, els agricultors musulmans assentats en la zona obririen una *hila*, un canal secundari, que va donar lloc al reg d'Alfeitamí, topònim que, per tant, ens estaria mostrant l'existència d'un sistema de regs basat en aquesta mena de ramificacions. A partir de la conquesta i la repoblació cristiana, els préstecs lingüístics van fer la resta i es van respectar els noms referents a llocs, eines o tècniques de regadiu; i el topònim Alfeitamí no seria una excepció. És important afegir que, tal com diuen els autors, es descarta l'existència de l'assut durant l'època musulmana, ja que no apareix esmentat en el *Llibre del Repartiment*. Aleshores, quan es construeix l'assut?

Segons els documents consultats pels autors, l'actual infraestructura té el seu origen en la construcció, en una data sense determinar entre els segles XIV i XVI, d'un xicotet assut —«una estacada de fusta»— que va servir per a derivar les aigües del Segura a un molí fariner, construït al mateix temps i situat al lloc anomenat Alfeitamí, nom àrab que, d'ara endavant, va servir també per a nomenar les noves construccions cristianes baixmedievales.

Anys més tard, el 1571, es va construir l'actual assut de pedra, obra imprescindible, segons sembla, per les contínues reparacions patides pel precari assut de fusta i per la neces-

sitat de comptar amb majors dotacions d'aigua per a les noves terres que s'havien roturat aigües avall. Juntament amb el nou assut, es van construir dues noves séquies (la sèquia Major i la del Riu) que, amb les corresponents derivacions, reguen les terres dels actuals municipis d'Almoradí, Dolores, Daya Nueva, Formentera i Rojas. El creixement de la superfície de regadiu i, en definitiva, la prosperitat i l'augment de població, va donar lloc, a més a més, a importants conseqüències per al nucli d'Almoradí, que es va independitzar d'Oriola el 1583, convertint-se en universitat. Molt encertadament, els autors tampoc no s'obliden de parlar dels orígens musulmans que presenten les actuals institucions que vetlen pel bon funcionament del regadiu. És així que càrrecs andalusins com ara el sobresequier o jutge d'aigües van passar a nodrir les modernes institucions que van regular —i continuen fent-ho— el regadiu provinent de l'assut, com el Jutjat Privatiu d'Aigües de l'Assut d'Alfeitamí, amb seu a la població d'Almoradí.

Adequadament contextualitzat en els trets generals de la història, l'estudi descriu breument l'arribada dels musulmans a la vega del Segura —aleshores part de la Cora de Tudmir— i el seu decisiu paper com a configuradors de l'actual paisatge cultural² (l'anomenat regadiu tradicional) característic de la comarca, estructurat al voltant del sistema de reg, drenatge que, bàsicament, consisteix en l'aprofitament intensiu d'un bé escàs com és l'aigua, reutilitzada

² Per paisatge cultural entenem: «el resultado de la acción del desarrollo de actividades humanas en un territorio concreto, cuyos componentes identificativos son: el sustrato natural (orografía, suelo, vegetación, agua); acción humana: modificación y/o alteración de los elementos naturales y construcciones para una finalidad concreta; actividad desarrollada (componente funcional en relación con la economía, formas de vida, creencias, cultura...)». En aquest sentit vegeu, entre d'altres, la pàgina de l'Institut del Patrimoni Cultural d'Espanya <<http://www.mcu.es/patrimoni/MC/IPHE/PlanesNac/PlanPaisajesCulturales/DefinicionPaisCultural.html>>.

repetidament gràcies a l'existència d'una complexa xarxa de circulació, les «aigües vives» i les «aigües mortes». Les primeres, derivades del riu a partir dels assuts (dels quals n'existeixen vuit a la comarca, un d'ells el d'Alfeitami) i, en ocasions, mitjançant el concurs de rodes hidràuliques o –en l'actualitat– motors, discorren per les séquies i reguen, tradicionalment per les periòdiques inundacions proporcionades per les tandes, el parcel·lari de l'horta. Pel contrari, les anomenades «aigües mortes» circulen a l'inrevés, ja que procedeixen de les filtracions del terreny ja regat que, per escorredors i assarbets, arriben als assarbs majors, aqüeductes dels quals, quilòmetres avall, es torna a prendre l'aigua per a regar, repetint-se l'esquema anterior. En les primeres dècades del segle xx van sorgir societats de regs (com ara El Progreso o Riegos de Levante) que, per mitjà de motors, generalment elèctrics, encara van elevar l'aigua d'aquests assarbs –ja pròxims al riu– per a regar noves zones en comarques veïnes, com ara el Baix Vinalopó i, fins i tot, l'Alacantí.

Per fi, en les proximitats de la gola del riu, a Guardamar, aquests grans i exhausts col·lectors desemboquen en un no menys exhaust Segura, al qual li tornen l'aigua que va nodrir l'horta –lamentablement, no en les mateixes condicions–. I, així, acaba un complex i secular sistema d'aprofitaments.³

A partir dels segles XIII-XIV, l'ocupació cristiana del sud valencià, com posa en relleu l'esmentat *Llibre del Repartiment*, va mantenir «com en temps de moros» l'explotació dels nous territoris.

En l'actualitat, l'assut d'Alfeitami constitueix la principal infraestructura de reg del municipi d'Almoradí, juntament amb les dues

séquies –Major i del Riu– que, a partir d'aquell, s'encarreguen del regadiu d'aquesta zona de la comarca. Sens dubte, les últimes intervencions dutes a terme per la Confederació Hidrogràfica del Segura han sanejat l'entorn del riu i, entre altres actuacions, pràcticament des d'Oriola fins a Guardamar la mota del Segura s'ha convertit en una mena de passeig –l'anomenat Corredor Verd del Segura–, amb àrees recreatives, bancs, papereres i panells informatius. Malgrat tot, encara resten moltes coses a fer a la comarca, on l'horta tradicional i el seu riquíssim patrimoni cultural es troben en greu perill de desaparèixer. Pense que en qualsevol país seriós, un paisatge construït al llarg dels segles, amb inequívokes arrels islàmiques, estaria convenientment protegit i valorat per la societat. Però no és el cas, ja que sobre l'horta planeja un creixement desbocat basat en la destrucció del territori. Per això sempre seran necessaris iniciatives com la que s'ha dut a terme des d'aquest institut d'Almoradí, que posa en valor amb la seua investigació la importància d'un patrimoni que els identifica com a poble.

Ens trobem, doncs, davant d'un excel·lent llibre, en què conflueixen multitud d'aspectes diversos i una rica transversalitat. Els alumnes i els professors s'han repartit el treball i han constituït una mena de grup interdisciplinari (a banda d'intergeneracional) on, juntament amb l'impuls i l'adequada organització, l'espontaneïtat i les ganes de fer-ho bé han anat orientant la seua tasca. Partint del nom del seu institut, tots ells han acabat per fer un llibre on es reivindica el seu entorn i que descobreix alhora la història d'Almoradí i, per tant, la seua historicitat com a persones.

Rafael MARTÍNEZ

³ Gregorio CANALES, «El Bajo Segura», en *Historia de la Provincia de Alicante*, vol. 1, Mediterráneo, Múrcia, 1985, p. 371-435; (coord.), *El Bajo Segura. Estructura espacial, demogràfica y econòmica*, CAM Fundació Cultural, Alacant, 1995, p. 146.

Glòria CANDELA, *Malastruc contra el talismà fenici*, Prodidacta Abril Edicions, València.

En la fira d'abril de l'any passat, quan Xavier Mínguez va presentar el seu conte en aquesta col·lecció, vaig descobrir que la comarca del Baix Vinalopó encara no havia estat passejada pels personatges d'*A colp de pedal*. De seguida vaig pensar en Glòria perquè era del Baix Vinalopó i perquè ja porta molts anys d'ofici escrivint històries que posen de manifest la seua especial sensibilitat per percebre les subtils més fines del món que l'envolta.

Voldria ara centrar-me en algunes de les característiques més destacables que jo, com a lectora, he descobert. Glòria estima la seua terra i per això no ha volgut perdre l'oportunitat de mostrar-nos alguns dels elements de la cultura de la seua comarca mitjançant alguns recursos.

Els oficis tradicionals del Baix Vinalopó, com esporgador de palmeres, i també l'origen de la tradició de fer catifes a Crevillent en l'ofici de fer llata.

Les festes: els de la colla entropessen per cada poble on van amb festes populars, aquest fet és un bon referent per mostrar-nos alguns costums lúdics i festius. N'és el cas de les festes de la Mare de Déu del Loreto a Santa Pola o les de Crevillent, del barri de la Salut, on es descriuen activitats com *la cursa de sacs* o altres de més locals com *l'all picat*.

La gastronomia: quasi podríem fer, després de la lectura d'aquest conte, una guia gastronòmica de la comarca del Baix Vinalopó, les receptes de cuina apareixen sobretot referides als tres pobles per on els de la colla passen: Elx, Crevillent i Santa Pola. A Elx l'àvia de Sergi, la senyora Agustiniues els prepara un arròs amb crosta. A Crevillent, la iaia de Pere, *un arròs amb conill i caragols serrans*, i per a després de les postres, una infusió de *cantaueso*. També trobem a Crevillent les típiques coques. Finalment, al capítol 9, arriben a Santa Pola on mengen gaspatxo de nero, gambeta bullida i variada saladura. Però, fins i tot, n'apareixen d'altres indrets més llunyans com el *Tagín* de Marroc. Youssef, un amic dels pares de Jamal, els en prepara una bona carmanyola.

La tradició de contar històries. La tradició de contar llegendes, habitualment populars de tradició oral, és ben típica de les nostres contrades, i Glòria l'ha feta seua. Ho veiem en diverses ocasions. *La història de les mans encantades* és contada per un iaio en un bar mentre esperen poder continuar el seu viatge. Aquest esdevé un microrelat de la mateixa autora dins la novel·la. Però, també, arreplega la tradició de les llegendes populars, com és el cas, en el capítol 8, de la llegenda de *Jaume el barbut*, personatge que la tradició considera nascut a Crevillent fa uns dos-cents anys. També hi apareixen moltes més tradicions, com la de les coves de Crevillent, construcció amplament explicada al capítol seté; o la tradició de fer fanalets amb el meló d'Alger, tan típica entre els valencians, l'elaboració dels quals és també detalladament explicada.

Varietat diatòpica: pel que fa al model de llengua emprat cal destacar la important presència de la varietat diatòpica del Baix Vinalopó. Aquesta riquesa lèxica es percep en una gran quantitat de recursos, com ara la importància de la sinonímia en termes com *moix/mix/gat*. Pel que fa a la varietat diatòpica apareixen paraules com *cassussa* (gana o fam), o *tonya* (mona de Pasqua), i fa aclariments respecte de la parla de la comarca «aquí diem bubo al mussol», tot referint-se al mussol banyut o, més concretament, al brúfol. Cal destacar també el registre col·loquial que l'autora posa en boca dels personatges, ja que habitualment aquestos es mouen en aquest àmbit. Aquest registre és especialment palés en l'abundant fraseologia que hi apareix: «cantar-li les quaranta», «estar tocat del bolet», «omplir el pap», «estar roig com un ababol», per posar només alguns exemples. Sense oblidar el gust que mostra per jugar amb les paraules, fins i tot, en la creació de rodolins: «El mag Malastruc/ no s'esglaià d'un lladruc».

Imaginació vs realitat. L'afecció a la lectura de l'autora es fa evident en proposar un joc entre la imaginació i la realitat ben conegut en la nostra tradició literària: el realisme màgic. A la manera de Pere Calders en contes com «L'arbre domèstic», «l'hedera helix» o «Raspall» Glòria planteja situacions absolutament inversemblants com si es tractara dels actes més quotidians del món: l'existència i els poders de Malastruc, la presència i facultats de l'amulet fenici de la deessa Astarté; en sintonia, això sí, amb un altre element ja present en la colla en anteriors publicacions: ningú no se sorprèn que Berta tinga una bicicleta màgica. D'altra banda, cal destacar el joc que l'obra proposa entre els elements fantàstics de la tradició més secular, com ara l'esmentat amulet i l'ús de la imaginació associada a les noves tecnologies: no oblidem que Malastruc es manifesta per primera vegada mitjançant les TIC. I la incògnita sobre Malastruc també es resol amb l'ajuda del suport informàtic.

Educació mediambiental. Ja ens hem referit amb la minuciositat amb què a l'obra se situen els camins i els accidents geogràfics que els nostres personatges visiten així com les referències a àmbits com la zoologia o la botànica. I és que per a Glòria la natura forma part del patrimoni; no són gratuïtes les referències al Palmerar d'Elx, a la reserva natural de El Fondo, així com al parc natural de Les Salines de Santa Pola i a l'illa de Tabarca.

Educació literària i interculturalitat. Pel que fa a altres cultures alienes, aquestes estan ben representades en el personatge de Jamal, que prové de Marràqueix i és musulmà. Ja ens hi hem referit al *tagín* en parlar de la gastronomia però no és estrany trobar més referències a la cultura de Jamal; referències, cal aclarir, descrites amb la major naturalitat del món i sense emetre cap judici moral.

Els personatges. Em voldria referir, a tall de cloenda, en el simbolisme dels personatges. Hi podem distingir:

- Els personatges principals: Blanca, responsable, preocupada per resoldre el problema que se'ls planteja i ocupada, com una mare, a protegir els seus xiquets: Berta, Jamal, Puig i Martí, personatges que simbolitzen al meu parer els alumnes que Glòria educa cada dia a l'institut de Crevillent on treballa.
- Els personatges secundaris: que trobem en cadascun dels pobles que la colla visita (Elx, Crevillent i Santa Pola) i que funcionen com a elements catalitzadors de la cultura del seu poble, com a mantenidors de la tradició autòctona.
- Malastruc: personatge antagonista, amb un perfil psicològic on es concentren els trets de la tradició literària infantil i juvenil d'aquesta mena de personatges. No oblidem el símbol del seu nom: *malastruc* significa aquell a qui li ocorren desgràcies o les provoca.
- El paisatge: tan present al llarg de tota

la narració, funciona com a personatge principal. Cal tenir en compte que l'acció es desenvolupa en gran part en el medi natural i que aquest medi condiciona i determina, a la manera del naturalisme, el resultat final dels esdeveniments. Fins i tot en algunes ocasions el paisatge esdevé un element que ajuda a la creació d'ambients.

En definitiva, espere que aquestes paraules servesquen perquè tots aneu corrents a comprar i llegir el llibre, però sobretot, espere que aquesta obra tan ben construïda esdevinga un referent per als mestres i un instrument de coneixement i aprenentatge per als xiquets, i no tan xiquets, a qui, en definitiva, va dirigida.

Anna DEVIS

Joan CASTAÑO I GARCIA, *La Festa d'Elx, la Festa de tots. Del passat al futur d'un Patrimoni de la Humanitat valencià*, Generalitat Valenciana, València, 2008, 182 p.

Amb aquest llibre, guardonat amb el Premi d'Assaig de la Generalitat Valenciana corresponent a l'any 2007, el doctor Joan Castaño, màxim expert en la matèria, ha fet una valuosa aportació a la posada al dia dels estudis sobre la *Festa d'Elx*. La bibliografia sobre la *Festa* no ha cessat d'incrementar-se d'ençà de la proclamació com a Obra Mestra del Patrimoni Oral i Immaterial per la UNESCO, l'any 2001. Fins i tot, el mateix any 2008 ha vist la llum una monografia publicada pel Patronat del Misteri d'Elx, el text de la qual també és obra de Joan Castaño. La publicació de l'obra que ens ocupa, però, resulta especialment oportuna, com veurem.

La Festa d'Elx, la Festa de tots és una monografia que, sense deixar de banda la descripció de la singular manifestació cultural il·licitana –necessària perquè els llecs s'hi

inicien–, s'allunya en molts passatges del to neutre o laudatori propi dels escrits institucionals. És aquest posicionament crític, oberta i conscientment subjectiu, característic del discurs assagístic, el que fa que la publicació siga especialment oportuna i valuosa. És oportuna perquè l'autor valora explícitament els impactes rebuts per la *Festa* arran del reconeixement formal del seu valor patrimonial universal, i perquè ho fa en un moment especialment adient: gairebé en vespres de la commemoració dels deu anys de la proclamació. I és valuosa perquè l'autor posseeix una innegable *auctoritas*, com a estudiós de la *Festa*, com a part activa des de fa molts anys de la seua organització –és en l'actualitat vocal de la Junta Rectora del Patronat del Misteri d'Elx, president de la seua Comissió de Publicacions i Arxiver del Patronat– i com a peça clau en la preparació de la candidatura per a la UNESCO.

El llibre s'estructura en dos grans apartats, «Del passat al present» (p. 31-98) i «Del present al futur» (p. 99-178), precedits per una introducció (p. 9-30) i acompanyats d'una sempre útil relació de fonts documentals i bibliografia (p. 179-182). La introducció no és un text breu a l'ús; ben al contrari, és una mena de peça autònoma, que s'obri amb una síntesi històrica sobre les fonts i els antecedents de la *Festa*, els manuscrits on es troben copiats els textos literari i musical (les consuetes), els cants i les melodies, l'escenografia, la representació i les fites històriques de la seua evolució al llarg dels segles. És en aquest últim punt on la descripció pura deixa pas per primera vegada a un discurs valoratiu i valent.

La història de la *Festa*, manifestació cultural polièdrica amb no menys de cinc-cents anys de vida, és molt més complexa que la que hom acostuma a contar. Com a bon historiador, l'autor no s'està d'enumerar de manera sistemàtica els accidents històrics que han posat en perill la continuïtat de la *Festa*, deixant de banda tant les seues afeccions personals com

la por d'anar en contra del discurs dominant. Joan Castaño no oculta, doncs, ni les accions deletèries promogudes per l'Església –intent de supressió pel bisbat d'Oriola a començaments del segle XVII en aplicació de les directrius emanades del Concili de Trento; eliminació de la *Judiada* pel bisbe Tormo, a finals del segle XVIII– ni les protagonitzades per la corporació municipal –supressió de la capella professional de músics vinculada a Santa Maria l'any 1835; renúncia a l'organització de la *Festa* l'any 1931–. L'autor, que tampoc no oblida assenyalar totes les contribucions que han fet possible que la *Festa* se n'haja sortit –reforçada, a més a més–, insisteix a trencar amb les valoracions reduccionistes de determinats períodes de la història de la *Festa*. Així, Castaño deixa clar que el període que va de les primeries del segle XIX a començaments del segle XX, que sol presentar-se només com un temps de decadència artística, és també el període en què el poble d'Elx salvà pels seus propis mitjans la *Festa*, en fer possible la continuïtat de la representació després de la desaparició de la infraestructura encarregada de la representació en temps de l'Antic Règim, en un context de desatenció creixent per part dels poders públics.

El repàs a la complexa història de la *Festa*, plena de compromisos, renúncies i renaiements, permet a l'autor tancar la introducció amb una brillant síntesi sobre les tensions i les contradiccions –aparentment irresolubles– que caracteritzen el medi ambient social en què s'ha mantingut viva la *Festa*: una manifestació cultural nascuda en la societat agrària tradicional que manté el vigor en la industrialitzada Elx dels nostres dies, on els nouvinguts ultrapassen de llarg els descendents dels il·licitans des de fa un segle; l'expressió ritual d'una creença religiosa mantinguda per una societat fortament impregnada d'un ideari laic i d'esquerres; un testimoni de la religiositat medieval que és alhora un símbol de la identitat

cívica local; un tresor de la cultura valenciana que es renova cada any en un entorn sotmés a una aclaparadora pressió castellanitzadora; una joia del patrimoni cultural immaterial preservada per una ciutat que ha sacrificat bona part del seu patrimoni cultural immoble... El misteri de la preservació del *Misteri*, al capdavant.

A l'apartat «Del passat al present», Joan Castaño deixa en bona mesura en suspens el discurs crític per a permetre que el lector desconexador de la *Festa* es familiaritze amb les particularitats de la seua història i del seu funcionament. L'autor en fa ús de les fites primordials del calendari de la *Festa* com a eficaç recurs per a la dosificació d'una informació rigorosa i extensa. D'aquesta manera, l'apartat s'estructura en deu epígrafs: «Nomenament dels *Elets*», «Muntatge dels escenaris», «Prova de Veus», «Prova de l'Àngel», «Nit de l'Albà», «Primera jornada o "Vespra"», «Roà», «Processó del soterrament», «Segona jornada o "Festa"» i «Salves de la Mare de Déu». En aquestes pàgines les notes crítiques són molt escasses, però igualment incisives i valuoses. És el cas del sentit pronunciament de l'autor sobre l'evolució en els temps recents de la Nit de l'albà, fita singular del calendari de la *Festa*; o de la transformació de l'antiga ermita de Sant Sebastià en Museu Municipal de la Festa l'any 1997, tot trencant una «íntima relació de cinc segles» entre aquest immoble i el singular cicle litúrgic assumpcionista del qual la *Festa* en forma part.

A l'apartat «Del present al futur», Castaño reprén el discurs crític sistemàtic i aprofundeix en la història d'una altra contradicció, característica de la situació actual de la *Festa*: la tensió entre la fidelitat a la tradició, en tant que festa major del poble il·licità, i la pulsio per la innovació, atida per l'afany d'espectacularització derivat de l'obertura de la *Festa* a l'exterior. Des dels seus orígens a la baixa edat mitjana, la *Festa* és espectacle,

és clar; l'autor, però, distingeix implícitament entre la creixent espectacularització de la *Festa* en temps del Renaixement i el Barroc, que no pot ser objecte de censura retrospectiva per ser el producte de l'evolució històrica dins els marcs espacial i temporal que li són propis –l'església de Santa Maria i la vila murada d'Elx durant el cicle litúrgic de l'Assumpció de la Mare de Déu–, i la seua evolució espectacularitzant d'ençà el 1924, censurable per propiciar l'allunyament de la *Festa* respecte dels seus tradicionals escenari i calendari.

Les primeres pàgines de l'apartat «Del present al futur» aprofundeixen en la descripció de la greu crisi que abocà la *Festa* gairebé a l'extinció arran de l'impacte de l'esperit desamortitzador que acompanyà la revolució burgesa –extinció de la capella professional de Santa Maria per decisió municipal l'any 1835–. Joan Castaño mostra com aquesta crisi redundà en el reforçament de la identificació del poble d'Elx amb la seua *Festa*, ja que n'hagué d'assumir forçosament la integritat de la representació. Com recorda l'autor, fou en aquest moment quan es definí el model que caracteritza la *Festa* de l'actualitat, basat en l'entusiasta concurs de cantors aficionats. Per la seua part, els epígrafs primer i segon d'aquest apartat, «El descobriment dels "inteligentes"» i «La restauració del 1924 i les seues conseqüències», configuren una unitat discursiva, el propòsit de la qual és posar de manifest que la contradicció que hui en dia potser més afecta la *Festa*, la tensió entre la fidelitat a la tradició i la innovació espectacularitzant, s'originà en el període crític del trànsit del segle XIX al XX, quan una *Festa* absolutament popular, feta i mantinguda pels cantors de les corals locals, fou descoberta i intervinguda per la intel·lectualitat il·licitana i forana.

En efecte, salvada l'amenaça d'extinció gràcies al compromís de les corals populars i al manteniment d'un mínim suport municipal

—en bona mesura recolzat en les rendes del vincle del doctor Caro, lleixa testamentària siscentista en favor de la imatge de la patrona paradoxalment preservada pel municipi burgès—, es produí el descobriment de la *Festa* per la *intelligentsia*. L'elit cultivada se n'adonà dels múltiples valors històrics i artístics que hi residien, i s'hi involucrà, mitjançant l'estudi i la difusió primer, i promovent-ne la restauració després. Una repassada crítica als juís dels erudits que s'interessaren per la *Festa* entre el 1869 i el 1924 —Marià Roca de Togores, Javier Fuentes y Ponte, Adolfo Herrera y Chiessanova, Pierre Paris, Teodor Llorente, Josep Ruiz de Lihory, Felip Pedrell i Pere Ibarra, entre d'altres— permet a l'autor fer ben palès l'impacte sobre l'evolució de la *Festa*. Mancats d'un sentit patrimonial modern de les coses, que els podria haver fet reconèixer tant el mèrit del sosteniment de la *Festa* pels cantors populars com els valors subjacents a l'esquema de representació per ells perpetuat —gestualitat, moviments escènics, significació de determinats personatges...—, sovint criticaren la forma de fer la representació des d'un historicisme idealista força contaminat per l'espectacle teatral i líric contemporani; la qual cosa els portà a proposar la introducció de canvis —de vegades poc o gens fonamentats en les peculiaritats del teatre religiós medieval— que ells entenien com a millores.

Castaño evidencia que és en aquesta època quan es comença a parlar de la «restauració» de la *Festa*; i que fou la Junta Protectora de la Festa constituïda l'any 1924, majoritàriament integrada per prohoms locals, però oberta a la participació d'intel·lectuals forans, la que escometé una pregona restauració de la *Festa*, liderada pel compositor i musicòleg alacantí Òscar Esplà. Castaño subratlla el canvi substancial operat l'any 1924: la *Festa* deixà de ser només la festa major dels il·licitans; el discurs oficial abraçava amb entusiasme la seua consideració com a espectacle. Significativament, aquest

canvi anà de la mà de la creixent substitució de la denominació tradicional i popular, la *Festa*, per una altra erudita, el *Misteri*, que amb el temps ha acabat per imposar-se, si més no de portes enfora d'Elx.

Els següents tres epígrafs, «Els assaigs generals», «La Festa fora d'Elx» i «La Festa fora del seu context» configuren una altra unitat discursiva. En aquests Joan Castaño fa la història de les innovacions que s'han anat introduint en la *Festa* arran de l'esmentat canvi d'enfocament, censurables, des de l'òptica de l'autor, per desbordar els límits espacials i temporals marcats per la tradició. D'ençà el 1924, la pressió dels intel·lectuals per la millora de la representació, entesa com a espectacle, ha convergit amb una instrumentalització econòmica i política creixent de la *Festa*, paral·lela a un reconeixement cada vegada major dels seus valors patrimonials més enllà d'Elx —declaració com a Monument Nacional l'any 1931 pel Govern de la II República; proclamació coma Obra Mestra del Patrimoni Oral i Immaterial de la Humanitat per la UNESCO l'any 2001; llei 13/2005, de 22 de desembre, de la Generalitat, del *Misteri d'Elx*.

L'afany d'agradar un nou públic i de difondre fora d'Elx els valors artístics de la *Festa* ha propiciat la introducció d'innovacions, l'èxit de les quals s'entén en bona mesura a la llum de la seua funcionalitat per a determinats interessos aliens als estrictament cívics i litúrgics de la tradició. Així, l'ampliació del calendari amb l'addició de fins a tres assaigs generals a porta tancada i amb accés mitjançant invitació o pagament els dies 11, 12 i 13 d'agost —on es representa un *Misteri* simplificat i desproveït de significació litúrgica que comprimeix en una única representació el que la tradició representa en dues jornades, «Vespra» i «Festa», els dies 14 i 15 d'agost— no s'explica del tot sense considerar la pressió *turistitzadora* a la qual es veu sotmesa la *Festa* des de començaments del segle xx, paral·lela a un indissimulat afany

d'apropiació simbòlica per part dels poders polítics i econòmics. Aquesta argumentació, lògicament, resulta extensible a la consolidació de les representacions extraordinàries de la tardor que es fan els anys parells, la justificació declarada de les quals és la commemoració de la proclamació del dogma de l'Assumpció pel papa Pius XII, l'1 de novembre de l'any 1950. Castaño subratlla en especial com l'assaig general del dia 13 d'agost, innovació introduïda per Esplà amb la finalitat de millorar el rendiment dels cantors durant la representació canònica i de permetre a un públic culte gaudir de la *Festa* amb comoditat, concentra l'assistència de polítics i personatges il·lustres, atrets per la possibilitat de combinar el gaudi d'una *Festa* alleugerida amb el dels focs d'artifici de la Nit de l'*albà*, tot restant protagonisme a la veritable *Festa*.

Altra de les línies argumentals que desenvolupa l'autor en aquests epígrafs és la crítica de la inflació contemporània de les representacions parcials de la *Festa* fora d'Elx, el primer antecedent de les quals data de l'any 1945, quan dos xiquets il·licitans vinculats a la representació cantaren la Maria i l'àngel de la mangrana en l'acte de la proclamació de la Bellesa del Foc d'Alacant. Fins a hui dia, la *Festa* no ha estat mai íntegrament representada fora de la capital del Baix Vinalopó, i probablement ningú no defensaria –encara?– semblant representació fora de la basílica Santa Maria d'Elx. Així, els intents de portar la *Festa* de manera total o parcial a Barcelona (1929), València (1944), Madrid (1947) i Nancy (1979) fracassaren en mig de grans escàndols, que en alguns casos ultrapassaren la disputa dialèctica entre els experts per a esdevenir conats d'avalots públics. Nogensmenys, l'autor documenta un ampli seguit d'«eixides» de la *Festa* des del 1945. El disseny pel Patronat del Misteri, l'any 1978, d'un estàndard de representació parcial –els anomenats «concerts escenificats»– facilità les eixides, intensificades

en els anys huitanta i fortament accelerades des de finals dels noranta, com a efecte de la presentació de la candidatura de la UNESCO. Els concerts escenificats tenen com a premissa la voluntat conscient de no reproduir la *Festa* íntegrament; en aquests només s'interpreta una selecció de motets i es renuncia de manera expressa a l'ús dels aparells aeris característics de la posada en escena canònica. L'autor, però, detecta i denuncia una tendència cap a l'aproximació a la representació oficial, i es lamenta que no s'haja escoltat la proposta de Francesc Massip per a fer-ne una plataforma per a l'experimentació i la recerca d'innovacions que suposen restauracions documentades i acceptables d'elements perduts de la *Festa*.

Joan Castaño dedica uns paràgrafs a una altra innovació desvirtuadora de la *Festa*, encara poc estudiada, però sens dubte amb un enorme impacte, que en aquest cas no afecta la representació, sinó el seu marc: la substitució del cicle festiu tradicional, absolutament centrat a l'entorn del cicle litúrgic de l'Assumpció –de la Nit de l'*albà*, el 13 d'agost, fins a la fi de l'octava de l'Assumpció, el 22 d'agost– i amb la *Festa* com a punt culminant, per un nou cicle de «festes d'Elx», del 6 al 15 d'agost –encara que la data d'inici no està clarament fixada– promogut per l'Ajuntament des de 1979; un nou cicle on el protagonisme de la *Festa* es dilueix per la concurrència d'altres festivitats, algunes de nou encuny, com les de Moros i Cristians o la dels «Pobladores de Elche».

L'epígraf «Patrimoni de la Humanitat» se centra en l'anàlisi del fet que major impacte ha tingut en els temps recents sobre la *Festa*. La proclamació de l'any 2001, sens dubte, vingué a coronar un procés de reconeixement patrimonial que té els seus antecedents en el descobriment de la *Festa* pel món de la cultura a finals del segle XIX, i que al llarg de l'últim segle s'ha materialitzat de molt diverses maneres, des del reconeixement formal per les autoritats competents, cas de la declaració

de l'any 1931 o de la mateixa proclamació de 2001, a la concessió de distincions –són innombrables les que el Patronat n'atresora– o la promoció d'accions de divulgació, cas del magnífic cicle d'activitats *Món i Misteri de la Festa d'Elx* impulsat per la Generalitat i l'Ajuntament a mitjans de la dècada de 1980. És així que la *Festa d'Elx* ha esdevingut «la Festa de tots»; i, des d'aquesta òptica, el reconeixement per la UNESCO no pot ser qualificat sinó com a positiu. A més a més, com subratlla l'autor, la preparació del document de candidatura serví per a efectuar una reflexió crítica sistemàtica sobre els riscos que llavors –és a dir, ara– amenaçaven la subsistència de la *Festa*, plasmada en la identificació i en el disseny de mesures preventives i pal·liatives, sistematitzades en un pla d'acció a deu anys vista, el compliment del qual l'autor revisa.

Amb tot, inserida en la història recent, la proclamació de 2001 no ha fet sinó amplificar algunes de les contradiccions que tant han condicionat l'evolució de la *Festa*, tot potenciant algunes de les forces desvirtuadores que l'afecten. L'autor en subratlla una: la promoció de la *Festa* en el marc de la promoció turística d'Elx, quan per altra part és força evident que la *Festa* no pot ser objecte de consum pel turisme de masses. Castaño ultrapassa en aquest punt els límits teòrics del seu treball per efectuar una aguda crítica de la instrumentalització per part del municipi, en el marc –declarat– de les polítiques de màrqueting turístic, dels emblemes del patrimoni cultural il·licità: la tríada constituïda per la *Festa*, el Palmerar i la Dama. L'autor no nega la legitimitat de les accions promocionals municipals, i entén la motivació econòmica subjacent –la reconversió econòmica a la qual es veu abocat el municipi–, però la seua narració posa de manifest les febleses i les mancances de les polítiques posades en pràctica –bastir la promoció turística de la ciutat sobre una Dama que no es té, un Palmerar que no es pot gaudir

i una *Festa* que no es pot veure no sembla la millor recepta per a l'èxit–. La lectura d'aquest epígraf, al cap i a la fi, posa ben de manifest la manera com la proclamació de l'any 2001 ha propiciat la intensificació d'algunes de les tendències que venien afectant negativament la *Festa* des de començaments del segle xx, malgrat el fet d'haver estat identificades com a riscos pel document de la candidatura.

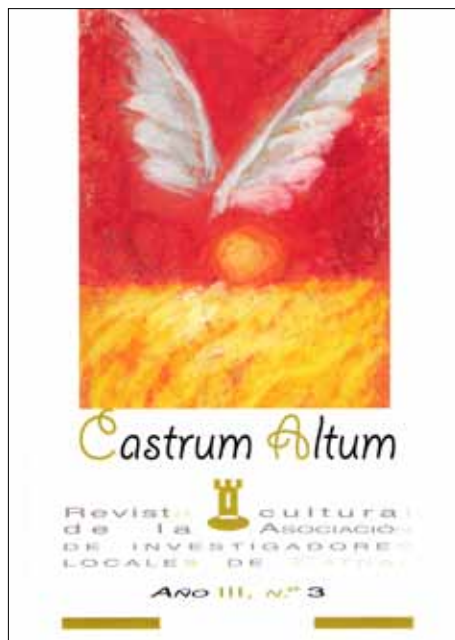
Finalment, a l'epígraf «La Festa del segle xx» l'autor, a més d'informar sobre els fets del passat immediat posterior a la proclamació, ofereix les seues conclusions sobre el camí que, als seus ulls, està seguint la *Festa*. I el seu balanç és negatiu. Al seu parer, la *Festa* ha entrat en un camí de desvirtuació imparabile, impulsat per «moltes i molt fortes» forces; forces que fan impossible l'equilibri entre «una *Festa* plena de vida, una celebració comunitària amb significat cívic i religiós» i «un “espectacle” cultural, fred, destinat en última instància a promocionar la pròpia ciutat i, per tant, a convertir-se per damunt de tot en una font de riquesa material». L'autor –cal dir-ho?– preferiria que l'equilibri es trencara a favor de la primera opció; però veu que la segona s'imposa aclaparadorament. Tanmateix, cal adonar-se que l'autor mateix tanca l'epígraf amb la proposta de mesures per a contrarestar les poderoses tendències desvirtuadores: «Cal unir esforços a tots els nivells i reclamar als responsables de l'organització i salvaguarda del drama assumpcionista que treballen en aquest sentit, que sàpiguen conservar la *Festa* com a esperit de la ciutat d'Elx, almenys d'una part destacada d'ella i com a part fonamental de la història i de la cultura valenciana»; perquè, com encertadament assenyala, «aquest és l'encàrrec, creiem, que ens va fer la UNESCO en la seua declaració de Patrimoni de la Humanitat». No tot està perdut, doncs, i el que cal és treballar –qui vullga, és clar– per establir mecanismes i generar inèrcies que s'oposen a la mercantilització *tout court* de la *Festa*.

Què succeiria –em pregunte– si la Capella prenguera consciència del seu paper i de la seua significació històrica, com a hereva dels cantors populars que salvaren la *Festa* durant la crisi del segle XIX?

Podem estar d'acord, o no, amb els plantejaments de Joan Castaño; podem compartir-los o rebutjar-los total o parcialment; però el cert és que *La Festa d'Elx, la Festa de tots* té el mèrit de fer palés l'ampli ventall de contradiccions i riscos que graviten i influeixen sobre la *Festa* i la seua evolució futura. I tot en el marc d'una reflexió crítica de conjunt sobre l'evolució de la *Festa* en els temps recents. No estem davant de crítiques aleatòries, sinó de l'anàlisi sistèmic d'una sèrie de símptomes que il·lustren tendències de fons ben estructurades. El canvi, la mutació, l'evolució, és quelcom inherent a les manifestacions del patrimoni cultural immaterial, com insisteix la UNESCO. Nogensmenys, és necessari que les persones que fan possible que cada any es renove la *Festa* fonamenten la presa de decisions sobre una prèvia reflexió. Perquè hi ha canvis necessaris, però també canvis gratuïts o fins i tot deleteris. I l'obra de Joan Castaño –cal no dubtar-ho– constitueix a hores d'ara el millor estímul per al despertar de la consciència crítica sobre la *Festa*.

Luis Pablo MARTÍNEZ

Castrum Altum. Revista Cultural de la Asociación de Investigadores Locales de Catral, 3 (2008), 166 p.

Dirigits per Pura Guirau, la incansable bibliotecària de la vila de Catral (Baix Segura), l'associació d'investigadors locals *Castrum Altum*, de l'esmentat municipi, va publicar a les acaballes de 2008 l'esperat tercer número de la seua revista que, en aquesta ocasió, recull dos interessants treballs, d'extensió i, potser també, d'importància desigual.

Comença el volum amb una primera part –al meu parer, la més important– dedicada a la transcripció anotada de les pàgines referides a Catral que apareixen en el *Compendio Histórico Oriolano*, obra inèdita escrita a cavall entre els segles XVIII i XIX per José Montesinos Pérez y Martínez de Orumbella (Oriola, 1745-1828). Aquest autor –«escriptor públic, sangnador, mestre en arts i catedràtic d'humanitats i de latinitat» en la Universitat de la capital de la Governació– va escriure fa dos segles una mena d'història dels pobles de la diòcesi oriolana,

obra coneguda (i utilitzada amb cautela) pels investigadors que s'apropen a l'estudi de les poblacions pertanyents a aquesta diòcesi durant, si més no, el segle XVIII.¹ Malgrat les carències d'aquesta obra, entre d'altres «l'escàs rigor històric» quan parla del passat, tal com es diu en la mateixa introducció de la revista,² el principal valor del manuscrit de Montesinos es troba, potser, en el «fresc» que ens ofereix de la societat de la seua època. Per això, quan ens parla dels pobles de la diòcesi a les darreries del set-cents, dels seus camps, de les seues hortes o de les seues esglésies, és quan, possiblement, les seues paraules ens donen la major i més rica informació sobre el sud valencià. En els últims anys, en algunes de les localitats que apareixen en la seua obra han transcrit les pàgines que don José els dedica, recuperant i divulgant, així, el seu valuós testimoni.³

En aquesta línia de treball, l'entusiasta equip del col·lectiu *Castrum Altum* ha fet una acurada transcripció, adequadament anotada, del text que Montesinos va escriure sobre Catral,⁴ pàgines que es presenten profusament il·lustrades amb fotografies i pintures que fan més amena la seua lectura. Juntament amb les obres de Fermín Navarro, els autors introdueixen imatges tant del manuscrit original, com altres provinents del fons de la Biblioteca Pública Municipal de la població o dels arxius de fotògrafs locals, com ara «Charles» o Francisco Oliver, excel·lents artistes que ens han llegat una impagable visió en blanc i negre d'aquell Catral tradicional que va desaparèixer fa a penes unes dècades.

Com fa per a la resta de poblacions inserides en la seua obra, Montesinos comença parlant-nos del medi físic que envolta Catral. Així, com s'ha dit, a les acaballes del segle XVIII, l'autor ens dona un fresc d'una horta prou desconeguda en l'actualitat, plena de collites com ara la seda i de plantacions de moreres i cànem, amb caça major i monts de roures i alzines... Tanmateix, allò que no ha canviat des del set-cents és el sistema de regadiu, la periòdica inundació mitjançant la tanda, de la qual també ens parla breument el nostre autor, si bé és cert que a hores d'ara ens costa identificar la «caudalosa acequia» que esmenta en les seues pàgines amb l'actual sèquia de Callosa, aqüeducte principal que, aleshores i ara, porta l'aigua a l'horta de Catral.

Després d'aquesta breu explicació de l'entorn de la vila, l'autor ens parla de la seua història i fundació, basant-se en obres escrites amb anterioritat i en les evidències proporcionades –segons el nostre erudit– per algunes troballes arqueològiques. En aquest sentit, al final del seu escrit sobre Catral, Montesinos introdueix l'extensa nòmina dels fills il·lustres de la població.

Però el medi físic i la història i llinatges del poble no esgoten la curiositat de Montesinos que, a més a més, centra el seu estudi en la descripció amb tota mena de detalls de l'església de Catral, bastida –sobre un edifici anterior– a partir de la segona meitat del XVIII i, per tant, plenament contemporània de l'oriolà.⁵

Tampoc no en falten referències a la Il·lustre Confraria del Santíssim Roser, tan cara a la història de Catral, i a l'ermita de Santa Àgueda, xicotet temple vora la sèquia de Callosa on es venera la popular màrtir siciliana, protagonista, si més no, cada febrer, d'una de les celebracions més importants de l'entorn.

La segona i última part d'aquest tercer número de *Castrum Altum* està dedicada a l'escut de la població, al voltant del qual sembla que existeixen una sèrie de discrepàncies entre els estudiosos de la història del seu poble. En

¹ El manuscrit de Montesinos, propietat de la Caixa Rural Central d'Oriola, va ser microfilmada i es pot consultar en l'Arxiu Històric de la ciutat episcopal.

² Mario MARTÍNEZ GOMIS, «Vida y milagros –escasos– de Don José Montesinos: un gramático del siglo XVIII», *Canelobre*, 29/30 (1995), p. 79-88.

³ A banda de Catral, és el cas, entre d'altres, d'Albatera, Cox, Petrer, Elda, Monóver o Sant Vicent del Raspeig.

⁴ Volum nou, capítol huit, p. 1.008-1.050.

opinió de l'associació d'investigadors, l'escut d'armes adoptat i utilitzat oficialment per l'ajuntament de Catral no és l'autèntic, ja que no reproduïx l'emblema autoritzat el 1961 arran del dictamen de la Reial Acadèmia de la Història. Davant del que pareix ser l'adopció d'un nou escut per part de la Corporació, introduint modificacions al vertader sense tindre en compte l'oficial, el consell de redacció d'aquesta publicació ha cregut convenient investigar sobre aquesta qüestió, reproduint tot un seguit de textos amb els quals intenten traure'n un poc de llum al respecte. Fins i tot, reproduïxen l'acord del Consell Tècnic d'Heràldica i Vexil·lologia Local de la Generalitat Valenciana, organisme al qual sol·licitaren assessorament pel que fa a un escut dibuixat, precisament, per José Montesinos en su *Compendio Histórico*.

En definitiva, aquest nou número de *Castrum Altum* suposa un salt qualitatiu en la línia seguida per la publicació. Amb la transcripció de les pàgines de Montesinos, com s'ha dit, un text inèdit i, per tant, desconegut per a la majoria de la població, el grup d'investigadors posa a l'abast de tots una instantània del seu poble de fa dos-cents anys. Per altra banda, *Castrum Altum*, col·lectiu plural i crític, com que no s'oblida mai d'expressar les seues opinions respecte a qualsevol qüestió d'índole cultural que faça referència al seu poble, en la segona part de la seua revista, el grup fa un complet repàs a l'estat actual en què es troba l'assumpte de l'escut de Catral, publicant una sèrie de textos i informes que reforcen la seua postura, coherent amb el sentit comú i amb una trajectòria impecable basada en l'estudi i la divulgació de la història d'aquesta població de l'Horta.

Rafael MARTÍNEZ

⁵ Aquest temple va ser cremat el 1936, encara que va ser reconstruït a la posguerra (vegeu, entre d'altres: José A. ZAMORA GÓMEZ, «Patrimonio artístico: iglesia parroquial de los Santos Juanes de Catral», *Castrum Altum*, 1 (2001), p. 37-52.

Miguel ORS MONTENEGRO, *Elche, una ciudad en guerra (1936-1939)*, Ali i Truc, Elx, 2009, 607 p.

Miguel Ors Montenegro, des de l'ensenyament i la investigació, s'ha distingit durant molts anys en una infatigable tasca per donar a conèixer la història contemporània d'Elx als seus conciudadans. De l'agitat i contradictori segle xx, cap pla rellevant de la vida de la ciutat ha escapat a la seua atenció i el seu quefer: tant la memòria escrita i gràfica com la memòria oral, la premsa, la documentació procedent d'arxius locals, provincials o nacionals. Aquesta tasca de recuperació, posada al dia, i l'acostament de la història de la ciutat als seus ciutadans serà, sens dubte, un dels grans llegats de l'obra ja consolidada del professor Ors Montenegro.

El seu llibre *Elche, una ciudad en guerra* és l'aportació més recent d'aquest autor elxà, resultat de molts anys d'investigació i de recopilació documental, ningú com Ors Montenegro podia abordar el gran tema de la nostra his-

tòria contemporània: la Guerra Civil. En aquest llibre l'autor presenta i analitza les profundes transformacions que va patir el municipi després de la sublevació militar de juliol de 1936 i la cruenta guerra que es va perllongar durant quasi tres anys fins a la victòria de Franco, l'1 d'abril de 1939. Es tracta, per tant, de l'àmbit local –d'ací l'extensió que dedica a esdeveniments i personatges–, però no localista, perquè, per a l'autor, l'estudi de la ciutat d'Elx en guerra és un dels microcosmos o laboratoris que, comparats amb altres estudis locals, ens poden ajudar a entendre millor aquella gran tragèdia que va commoure el món.

L'autor l'aborda des del rigor metodològic i l'aspiració a l'objectivitat exigible a un historiador amb prestigi acadèmic, amb la qual cosa tracta d'evitar maniqueïsmes, simplificacions i manipulacions en un tema que, com la Guerra Civil (i especialment la violència en la rereguarda), està sent utilitzat com a arma de tir en els debats polítics i les bandosidats ideològiques del present. La seua aspiració, com ell mateix diu en algun moment, seria estimular el debat civilitzat i un coneixement històric al servei del «refuerzo de la democracia». És a dir, una història amb aspiració a l'objectivitat, però no neutral quan del que es tracta és de defensar la convivència civilitzada i en llibertat i superar, així, els enfrontaments fratricides del passat.

Tractant-se d'un dels més reconeguts especialistes en la violència de rereguarda (les anomenades repressió roja i repressió franquista), no en va la seua tesi doctoral va versar sobre aquest espinós tema a escala provincial, és inevitable l'interès i la dedicació de l'autor a la violència política en la rereguarda elxana. L'assumpte s'adverteix tant en el nombre de pàgines que li dedica com en el seu interès per desentranyar la naturalesa, els mecanismes i les circumstàncies que van concórrer en aquests actes brutals, moltes vegades venjances sumàries disfressades de justícia revolucionària. Per a això assumeix posicions arriscades, però

valentes i honestes, encara que a algú li pese. En primer lloc, condemna la violència d'ambdós bàndols, encara que comprén les possibles o evidents «diferències», és a dir, la posició humanista d'estar sempre del costat de les víctimes i no dels botxins, per damunt de les «justificacions» polítiques. En segon lloc, l'historiador no és un fiscal, no li correspon l'acusació pública. D'ací que l'autor es detinga davant de la possibilitat de donar la identitat dels botxins, mentre reproduïx les llistes i la identitat de les víctimes, perquè un historiador que ha estudiat les dues repressions sap que va haver-hi culpables i innocents en els dos bàndols, que la guerra és l'excitació de les pulsions més primàries de l'ésser humà i que ambdós bàndols van tenir els seus criminals de guerra.

Més enllà de les atrocitats i les infàmies que també ací van ocórrer, Elx va ser durant tota la Guerra Civil una ciutat de rereguarda, on –com diu l'autor– «la humanidad y la inhumanidad aparecen una y otra vez», al llarg d'aquella traumàtica experiència col·lectiva, perquè la guerra –com no podia ser menys– va alterar profundament tota la vida dels il·licitans. L'autor s'ocupa, per tant, de les transformacions de l'economia elxana, especialment de les confiscacions i de la reconversió de les indústries al servei de les necessitats de la guerra; o dels canvis en l'administració municipal i en les institucions locals, amb la proliferació de nous organismes, sempre –a pesar del repte comunista– sota l'hegemonia del socialisme elxà. De la vida social en suma, de l'atenció als ferits en els hospitals més o menys improvisats, de la sempre complicada acollida de centenars de refugiats de guerra; tot això, sense oblidar-se de copsar en la mesura del possible –com veurà el lector– el batec de la vida quotidiana, la lluita diària per a sobreviure i l'evidència, cada vegada més present, de la derrota.

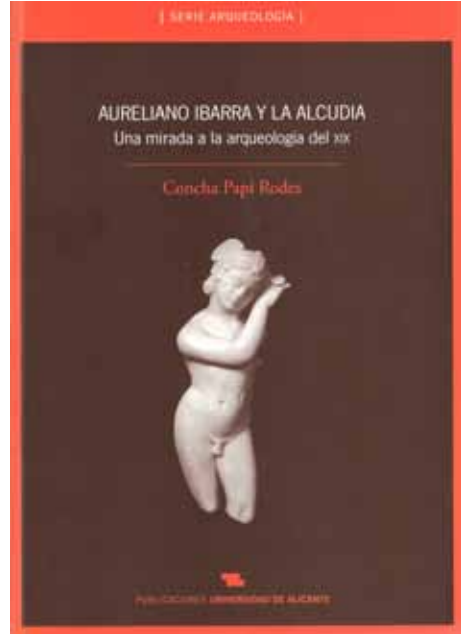
El resultat és un gran fresc de la vida local, un voluminós llibre en què s'observa clarament el traç expert del seu autor, especialment en la

introducció i en el capítol 1, en el qual analitza la trajectòria general de la ciutat. El capítol 2 va més enllà del seu títol «Los discursos políticos», perquè constitueix una exhaustiva anàlisi de la vida política local, dels seus protagonistes, de la posició de les diferents forces polítiques, encara que podria haver estat alleugerit pensant sobretot en un lector no especialista. L'estructura de l'obra es complementa amb un apèndix documental en què destaquen una cronologia quasi diària de la ciutat (ací la història es fa crònica) i unes interessants fitxes biogràfiques dels personatges més destacats d'aquell període.

Obra de diferents nivells de lectura i d'exigència intel·lectual, el llibre d'Ors Montenegro està cridat a convertir-se en una referència necessària per al coneixement d'un període clau i convuls de la nostra història, els efectes de la qual condicionen encara el nostre present.

Juan MARTÍNEZ

Concepción PAPI RODES, *Aureliano Ibarra y la Alcudia. Una mirada a la arqueología del XIX*, Universitat d'Alacant, col. «Serie Arqueología», 2008, 258 p.

El llibre que ressenyem presenta diferents aspectes a tenir en consideració. La seua autora, tècnica del Museu Arqueològic Nacional, exposa de manera clara en la introducció el seu objectiu: descobrir la dimensió real com a arqueòleg d'Aurelià Ibarra i Manzoni (1834-1890), pioner de l'arqueologia com a disciplina científica, en què es formà de manera autònoma i autodidàctica, impulsat per les seues pròpies investigacions, encara que estimulat per determinades polèmiques del moment històric que va viure.

Per a assolir el seu objectiu, l'autora es proposa esbrinar les relacions d'Aurelià Ibarra amb les institucions culturals que creà el liberalisme de l'època, especialment amb el Museu Arqueològic Nacional. Un organisme que fou fundat el 1867, encara que amb uns llargs precedents: les acadèmies borbòniques del segle

xviii. A més, exposa el procés de formació de la col·lecció de materials arqueològics d'Aurelià, així com el seu contingut final, trasllat al Museu Arqueològic Nacional i el seu estat actual a partir dels diferents inventaris i catalogacions comparats.

No obstant això, i a més dels objectius proposats, l'autora –al meu parer–, n'aconsegueix molts més en aquest llibre. La investigació, que té el seu origen en una tesi doctoral, explica com es *construeix* en el món acadèmic un jaciment científic; és a dir, com es configura l'actual jaciment de l'Alcúdia, la *Ilici* antiga, com a objecte científic i cultural. Un procés antic, però que té en el binomi Aurelià Ibarra-Museu Arqueològic Nacional els dos factors més determinants.

Aquest aspecte, exhaustivament documentat, la porta a establir conclusions de gran abast, tot valorant, per exemple, les possibilitats, els límits i les inèrcies de les institucions acadèmiques. Precisament, el fet que l'important jaciment de l'Alcúdia no haja tingut fins a temps recents el tractament institucional que li correspondria pel seu contingut, és conseqüència –entre d'altres complexes raons–, de les dificultats amb les quals aquelles topaven, no sempre derivades de la seua dependència de les institucions polítiques. El procediment burocràtic n'era una, i altra les dures realitats locals que l'autora mostra. És significatiu, per exemple, que la cambra romana funerària de coberta en volta descoberta per aquest el 1856, no poguera ser salvada de la destrucció per la lenta reacció de la Comissió Provincial de Monuments Històrics, amb evidents mancances pressupostàries i per la ràpida reacció de «la autoridad local» (*sic*). Una «autoritat» que amb els carreus de la cambra sepulcral es bastí una casa al carrer del Filet d'Elx.

Sovintegen els exemples documentats al respecte. La destrucció final de l'anomenada Vil·la Marciana, amb mosaics tan famosos com el de La Galatea (1863) pels propietaris dels terrenys on es va descobrir, és altre cas

detalladament relatat. Malgrat les reaccions de l'Acadèmia de la Història i del Museu Arqueològic Nacional, la qual requerí al Ministeri de Foment els diners necessaris per a comprar les terres on aquesta s'assentava, però que no hi arribaren mai.

L'autora destaca també la relació d'Aurelià Ibarra amb el món científic, i en particular amb determinats arqueòlegs espanyols i estrangers, tots pertanyents a institucions acadèmiques vinculades als nous estats liberals del segle XIX; i sempre en funció de projectes culturals concrets. Per exemple, la mantinguda amb l'alemany Emil Hübner des que arribà a Elx al setembre de 1860, amb l'objectiu de recollir i estudiar inscripcions romanes per a la formació del *Corpus Inscriptionum Latinarum*. O amb la del francès Arthur Engel, que el visità a l'estiu de 1886 i acabaria consultant-lo sobre la possibilitat d'iniciar excavacions a Espanya. Però, molt especialment, amb espanyols com José Amador de los Ríos o Juan de Dios de la Rada, directors del Museu Arqueològic Nacional; o el marquès de Molins, Mariano Roca de Togores, que s'adreçà a Aurelià per demanar-li documentació relacionada amb els mosaics d'*Ilici* per preparar el seu discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de la Història; o el comte de Torrellano i marquès de Casas-Rojas, que li proposarà el càrrec d'administrador dels seus béns. Relacions que van més enllà de la col·laboració científica i esdevenen sincera amistat.

No menys important en la vida d'Aurelià és la seua vocació política, conseqüència d'un pregon sentit ètic de ciutadania, encara que, decebut, abandonaria aquella vocació. No obstant això, com a membre i un dels fundadors del Partit Democràtic a Alacant, mantindrà altres tantes relacions amb coneguts polítics com Castelar, Pi i Margall o Eleuteri Maisonnave, que intentaràn ajudar-lo a superar, contra la seua voluntat, les dificultats econòmiques que visqué al llarg de la seua vida.

Tots aquests aspectes, i alguns més de caràcter personal, per exemple, es van entre-

llaçant al text de l'autora fins a donar relleu al seu personatge, encara que amb l'equilibri de tractament suficient com per a no desdibuixar la seua destacada faceta d'arqueòleg, un dels objectius prioritaris de la seua investigació. Des d'aquest punt de vista, el treball completa l'excel·lent monografia de Joan Castaño publicada l'any 2002 sobre Aurelià i Pere Ibarra.

Cal destacar en el treball de C. Papí el capítol v, dedicat a l'obra principal d'Aurelià, *Ilici, su situació y antigüedades* (1879). L'autora situa l'obra en el context precís en què fou elaborada, i descobreix amb detall l'*humus* cultural des del qual Aurelià concebé, féu créixer i desenvolupà l'obra. I, molt especialment, els avatars de la seua col·lecció de peces arqueològiques d'ençà la seua mort fins a la venda al Museu Arqueològic Nacional; a més de la seua situació present, amb un diagnòstic molt clar envers els problemes que encara arrossega. Hi està relacionat el tema de la venda al Museu del Louvre de la Dama d'Elx, mitjançant les gestions de l'arqueòleg Pierre Paris. No tenen desapfitament aquestes pàgines. Amb una exhaustiva documentació intel·ligentment tractada, Concepción Papí exposa el seu argument sobre la venda del conegut bust ibèric. Tota una lliçó de rigor metodològic. Des d'aquesta perspectiva cal destacar-hi les diferents actituds socials cap al patrimoni, els entrebancs de tota mena per a la seua assumpció com a herència col·lectiva, els processos de destrucció a què era sotmés per part d'aquells que més podrien haver fet per preservar-lo –propietaris i autoritats locals–, contra els quals els museus i acadèmies s'estavellaren. Qüestió aquesta d'apressada actualitat.

En la reivindicació que fa l'autora del treball d'Aurelià Ibarra destaquen les seues relacions amb el jaciment de l'Alcúdia. La tasca científica d'Aurelià culminà una llarga trajectòria de tempteigs parcials, les etapes del quals descriu detalladament. Emperò, Aurelià no solucionà els problemes que recauen sobre l'antiga *Ilici*. Aurelià acabà sempre sol i sovint

veié frustrats llurs descobriments per la falta de resposta social; una resposta que sempre solia ser parcial, interessada i provisional. No aconseguirà la salvaguarda de l'*Ilici*, ni tan sols establir-ne els perímetres del seu terme en les etapes històriques de la seua expansió. Per tant, els seus intents per elaborar l'esborrany del necessari i urgent mapa arqueològic foren interromputs per l'escassa o nul·la comprensió de la societat del seu temps.

És el tema ja al·ludit de les actituds cap al patrimoni cultural, qüestió pendent que arriba fins als nostres dies. Aurelià ensopegà sempre amb les complicitats de la burgesia propietària de l'Elx de la segona meitat del segle XIX. Una oligarquia identificada amb els assoliments liberals del primer terç de segle, però aliena a tot canvi que implicara posar en qüestió la prioritat dels seus béns immobles. Uns béns que eren font de rendes i privilegis, i a través dels quals es teixien les xarxes locals i provincials de la seua preeminència social. Davant la disjuntiva patrimoni-propietat, aquell sempre queia, tot i que Aurelià utilitzà tots els mitjans al seu abast per evitar-ho, incloent-hi la denúncia pública en la premsa escrita. Unes actituds que aconseguiren destruir part del seu projecte cívic i cultural. No fa estrany que Aurelià acabara tenint a les mans tan sols la seua col·lecció d'antiguitats (prop de 500 peces, més altres tantes monedes).

L'autora assenyala reiteradament el punt de partida d'Aurelià, la seua hipòtesi central: l'antiga colònia romana *Ilici* correspon a l'emplaçament actual de l'Alcúdia d'Elx i no pas a Alacant. Aquesta hipòtesi dóna sentit interpretatiu a tota la seua obra. És la idea que té al cap, la que articula tot el seu treball científic i el nucli d'un ambiciós projecte que abastaria una completa *Història d'Elx* des de l'antiguitat fins als seus dies mitjançant tota mena de documents al seu abast. Una hipòtesi i un projecte que cal situar dins d'una concepció molt clàssica de la història, que posa en la romanitat el punt superior de l'art i de la cultura, en totes

les seues facetes i deixa de banda altres tanques herències culturals de les quals tenia també evidència arqueològica.

A més, com a ciutadà del segle XIX, Aurelià afegirà a la seua concepció una actitud *romàntica*, encara que també de pregones arrels. Allò li portaria a exalçar el patriotisme local com a dimensió ètica per sobre de conveniències personals d'ordre pràctic. És aquesta actitud la que el farà rebutjar el finançament de determinades excavacions per part del marquès de Salamanca, o la proposta del seu amic José Amador de los Ríos de vendre la seua col·lecció al Museu Arqueològic Nacional, de què era director. Això té un altre corollari: Aurelià s'avançarà així a les tendències museogràfiques més actuals, que tenen com a clau pedagògica una didàctica que done prioritat a la contextualització dels materials, per facilitar-ne la interpretació global dels seus diferents significats a tothom que s'apropi a la seua observació i/o estudi. A més de la utilització de la premsa per a la seua divulgació i promoció.

Al capdavant, és un treball que suposa una aportació molt important a la història de l'arqueologia i de les institucions museístiques a les nostres terres, mitjançant l'excel·lent figura d'Aurelià Ibarra, un dels primers impulsors del jaciment de l'Alcúdia.

Joaquim SERRANO

José Antonio PÉREZ JUAN (coord.), *El rescripto del papa Urbano VIII sobre la Festa o Misteri d'Elx*, Tirant lo Blanch, Càtedra Misteri d'Elx, (amb la col·laboració de: Institut Municipal de Cultural i Patronat del Misteri d'Elx), col. «Prosopopeya», València, 2008, 160 p.

La Càtedra Misteri d'Elx de la Universitat Miguel Hernández va ser creada l'any 2006 amb l'objectiu d'incentivar la recerca i la divulgació de la *Festa o Misteri d'Elx*. Aquell mateix any ja va celebrar una jornada amb investigadors de diversos camps per debatre els camins que encara estaven pendents de recórrer en l'estudi d'aquesta representació assumpcionista. Amb el pas dels anys ha organitzat cicles de conferències i cursos d'estiu amb notable èxit i ha convocat ajudes per a estudis de determinats aspectes de la *Festa*. El darrer pas, com era d'esperar, ha estat la publicació d'una monografia, que esperem que siga la primera d'una llarga llista.

Entre gener i febrer de 2007, amb l'excusa del tres-cents setanta-cinc aniversari del rescripte pontifici que va emetre la Reverenda Cambra

Apostòlica del pontífex Urbà VIII el 1632 amb la finalitat de protegir la representació de la *Festa* de qualsevol intrmissió, la Càtedra va organitzar un cicle de conferències sobre el tema. És possible que l'efemèride estiga agafada amb pinces, però a vegades val més aprofitar el moment per si de cas d'ací a vint-i-cinc anys a ningú li interessa saber-ne res. D'aquell cicle va eixir la idea de publicar el text original del rescripte i de fer-ne una nova traducció, ja que l'anterior, en castellà, complia cinquanta anys.¹ José A. Pérez Juan, director de la Càtedra, es va posar mans a l'obra des d'aquell mateix moment i va anar gestant la publicació, que finalment ha eixit a la llum dins de la col·lecció de la prestigiosa editorial valenciana Tirant lo Blanch.

El rescripto del papa Urbano VIII sobre la Festa o Misteri d'Elx, títol que rep l'obra, aporta algunes novetats força interessants que el converteixen en un referent de la bibliografia sobre la *Festa*. El llibre s'obri, deixant a banda la introducció que explica els continguts, amb un text de Joan Castaño, en el qual descriu i analitza el document conservat a Elx i dóna notícia d'una altra còpia localitzada a la secció de protocols notarials de l'Arxiu Històric d'Oriola. La importància d'aquest estudi rau en el fet que dóna a conèixer la investigació duta a terme per a aquest historiador a l'Arxiu Secret del Vaticà, gràcies a la iniciativa del Patronat del Misteri d'Elx, i que tenia l'objectiu de trobar documentació relacionada amb el procés de consecució del rescripte o el mateix document original. La cerca, en aquest sentit, va ser del tot decebedora: no hi havia cap rastre ni del rescripte ni de la paperassa burocràtica que es podria haver generat. Així i tot, la visita a Roma va permetre confirmar l'existència dels signants del document (Marcus Antonius Franciotus, Auditor General de la Reverenda Cambra Apostòlica, i Sanctus Floridus, notari), fet que corrobora l'originalitat de les còpies d'Elx i Oriola. Com va persuadir el Consell il·licità el més alt tribunal eclesialístic de l'època perquè emetera una sentència a favor de la *Festa* i frenara, així, les intrmissions del bisbat oriolà, que seguint les directrius del Concili de Trento pretenia prohibir la representació? Aquesta és una qüestió que, a pesar dels esforços de Joan Castaño,

per ara queda oberta a expenses de la localització de nova documentació que pugui il·luminar les ombres d'aquest episodi de la història de la *Festa*.

La segona part del llibre està dedicada a la transcripció de les dues còpies del rescripte conservades i a la traducció al castellà i al català, realitzades per Tomàs de Montagut i Miquel Sitjar. Però, abans d'açò, es presenta una reproducció fotogràfica de la còpia del rescripte conservada a l'Arxiu Municipal d'Elx i, encara que per la grandària del llibre, les imatges queden massa petites per a una lectura contínua del text, permet constatar la forma del document (estructura, lletra, conservació, etc.). A continuació es presenta per separat la transcripció de les dues còpies, amb el text del rescripte i la contestació del vicari general d'Oriola, i la traducció al castellà i al català de cadascuna. És la primera vegada que es transcriu –i a més de forma acurada– aquest document tan important per a la pervivència de la representació il·licitana i que es fa una traducció que té en compte la perspectiva de les ciències jurídiques i, en concret, del dret canònic, fet que permet una interpretació més definida i exacta del contingut.

La decisió de presentar la transcripció dels dos documents per separat no ha estat, al meu parer, del tot encertada ja que perjudica la consulta de les diferències entre l'un i l'altre. Haguera estat més profitós transcriure la còpia conservada a Elx i en notes a peu de pàgina incorporar un aparat crític amb les variants respecte del text d'Oriola; i a partir d'aquest text anotar fer una única traducció al castellà i al català.

A pesar d'aquest inconvenient, és indubtable que, gràcies a l'estudi, la transcripció i les traduccions que presenta aquest llibre, estem al davant d'una obra que des del mateix moment de la seua publicació ja s'ha convertit en referència obligada a l'hora de parlar del rescripte pontifici de 1632 ja que ompli un buit al qual encara no havia fet front la investigació actual sobre la representació il·licitana. Per aquest motiu anime la Càtedra del Misteri d'Elx perquè aquesta obra siga tan sols el començament d'una línia de publicacions sobre la *Festa*.

HÈCTOR CÀMARA